

COMENTARIOS BIBLIOGRÁFICOS

Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·leni (Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999), coordinació, presentació i edició d'Imma OLLICH I CASTANYER, Vic, Eumo editorial, 1999. 888 pp.

El mil·lenari de la coronació de Gerbert d'Orlhac com a papa Silvestre II, fou celebrat a Catalunya, el país on havia estudiat, amb un congrés internacional, les actes del qual sortiren immediatament, amb una eficiència poc freqüent, gràcies a la cura d'Imma Ollich, coordinadora del Congrés. El suport de la Generalitat al Congrés es manifesta amb el pròleg del molt honorable President Jordi Pujol, que traça una breu semblança d'aquesta figura i assenyala els seus lligams amb Catalunya. Una altra introducció és la de Ricard Torrents, rector de la Universitat de Vic, organitzadora del Congrés, juntament amb la Universitat de Barcelona, que comenta *La 'peregrinatio academica' de Gerbert d'Orlhac (Silvestre II)* durant la seva estada de tres anys a Catalunya entre el 867 i el 970 per tal d'estudiar la ciència arribada del món àrab. També la coordinadora del Congrés, Imma Ollich, fa una presentació de les motivacions del congrés, "fer un homenatge a una figura que va passar per les nostres terres cercant uns coneixements desconeguts a la resta d'Europa" i, al mateix temps, fer "una posada al dia de com era Catalunya fa mil anys". El congrés fou interdisciplinari, amb sis àrees que anaven de la història, a l'arqueologia, la filologia, l'ensenyament, la ciència i la cultura i l'història de l'Església.

La conferència d'obertura estigué a càrrec de Pierre Riché, persona que ha realitzat nombrosos estudis sobre Gerbert. A *Deux siècles d'études gerbertiennes*, rememora com fou conegut des del s. XVI i com fou homenatjat a mitjan segle XIX a Orhac, on s'havia format com a monjo, i fa una revisió dels estudis sobre la figura de Gerbert i de les edicions de les seves cartes, butlles i concilis en els segles XIX i XX. En una segona part fa l'estat dels coneixements sobre cadascuna de les etapes de la seva vida: el lloc de naixement desconegut, la seva formació com a monjo benedictí a Orhac, els estudis fets a Catalunya, on lligà sòlides amistats, una primera estada a Roma entre 970-972, el seu ensenyament a Reims, l'estada a Bobbio com a abat del monestir, el retorn a Reims, el seu paper en el concili de St. Basili, la seva activitat com a arquebisbe de Reims i de Ravenna i després com a papa (999-1003). A continuació passa revista a la situació dels estudis de Gerbert com a home de lletres i com a home de ciències.

La primera secció del Congrés, "Catalunya i el món fa mil anys", s'estructura al voltant de tres ponències: Josep M. Salrach, a *La Catalunya de Gerbert entre dues èpoques: estructura del territori i dinàmica polític-social*, subratlla que, quan Gerbert sojornà a la diòcesi de Vic (967-970), havia començat a produir-se una transformació lenta de la societat que del sistema antic o prefeudal portà al sistema feudal o senyorial i de les estructures estatals

"Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002).- ISSN 0066-5061.

de tradició pública a la divisió de poders i a la privatització de part d'aquests poders. L'autor observa aquestes transformacions en l'organització de l'espai vinculant-ho a la dinàmica política i al desenvolupament econòmic: els comtats catalans, emancipats de l'autoritat carolíngia; les estructures intermèdies: "pagus", "vicaria" i els castells, que encara són pocs; i la "vil·la", que és el nucli habitat bàsic; en aquest àmbit, la desaparició de la distinció entre públic i privat per part del poder senyorial portà a la pèrdua de la propietat i de la mateixa llibertat personal de molts pagesos. Indica també que la vil·la es transforma i perd importància, mentre que el seu paper és heretat per les parròquies i pels castells, que es multipliquen. Clou amb un comentari sobre els conceptes de fisc, o "fiscum" (tots els béns i drets públics) i d'alou, o propietat privada i la transformació dels béns i drets fiscals concedits com a benefici temporal en propietat, de tal manera que, en el s. XI, el mot "fiscum" desapareix per deixar pas al "fevum".

Antoni M. Udina i Abelló, a *Els comtats catalans en el context de l'Europa carolíngia: aspectes polítics i jurídics*, analitza l'evolució política, jurídica i institucional dels comtats catalans, durant dos segles, des de la conquesta carolíngia al 988, data en la qual hom situa la independència de fet. A partir de l'aportació bàsica de R. d'Abadal, assenyala les novetats historiogràfiques sobre alguns temes determinats, els "hispani", dels quals s'ha remarcat la distinció entre "hispani maiors" i els "minors", que correspondrien a l'aristocràcia indígena i als pagesos; les relacions dels comtes amb els sobirans francs, on resumeix aportacions de Salrach i de Zimmermann; els contactes diplomàtics amb les autoritats musulmanes, destacant les aportacions de Balañà, Zimmermann i Senac, sense que l'autor hi hagi pogut incorporar les de Dolors Bramon, en la seva edició de les fonts àrabs sobre Catalunya, publicada el mateix any 1999. Recorda que Zimmermann dubta que existissin les cartes creuades entre Borrell II i el rei Hug, amb motiu de l'atac d'Almansor, l'un demanant ajut i l'altre condicionant-lo a la prestació d'homenatge, perquè l'adveniment dels Capets havia significat una cesura definitiva i els comtats catalans no havien reconegut el rei Hug; el mateix autor ha assenyalat l'ús de l'herència visigòtica com un senyal d'identitat, com ho és també la formació d'una historiografia local pròpia. Udina destaca les aportacions fetes per Martí Aurell al tema del paper de les solidaritats familiars a través de les aliances matrimonials i l'ocupació de càrrecs polítics; les de Zimmermann i Flocel Sabaté a l'organització del territori i les de Pons Guri, Bonnassie, Bastardas, Mundó, ell mateix etc. a la creació i aplicació del dret. Assenyala que, malgrat els notables avenços fets, queden encara força temes per estudiar.

A *Els orígens de Gerbert d'Orlhac. 'L'Auvergne de Gerbert': à propos des origines du pape de l'an mil*, Christian Lauranson-Rosaz, assenyala que no se sap res de segur dels orígens de Gerbert, però es suposa que devia ésser fill d'una família aloera benestant que l'oferí al monestir d'Orlhac, com era freqüent. Recorda que l'Alvèrnia on va néixer, era políticament franca però alhora aquitana, una regió romanitzada, de manera que Gerbert es queixava d'ésser a l'exili, entre els gals, quan era a Reims, i es malfiava dels bàrbars, que oposava als llatins. Estudia l'aristocràcia local, fonamentalment gal·lo-romana, com també ho era la jerarquia eclesiàstica local, els centres d'activitat cultural, com l'abadia d'Orlhac, on estudià Gerbert. Assenyala que el dret romà es trobava ben implantat a Alvèrnia i també una religiositat característica, molt lligada a la veneració de relíquies. Remarca que a l'Alvèrnia de Gerbert s'iniciava el profund canvi del pas del món carolíngi al feudal, amb la multiplicació dels castells, la usurpació de les funcions públiques pels castells, la violència de la guerra privada entre els senyors i la creació de la pau de Déu per part de l'Església per tal d'aturar tanta violència.

La primera secció compta amb vuit comunicacions. Jean Mercier, a *Les Problèmes politico-religieux en Catalogne (IXe-XIe siècles)*, assenyala problemes amb la metròpolis

"Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002). - ISSN 0066-5061.

narbonesa per creacions "espontànies" de diòcesis, i pels intents de restaurar la metròpolis a Catalunya, amb l'objectiu de fer correspondre les fronteres polítiques i les eclesiàstiques i d'afirmar la identitat catalana. S'intentà amb el viatge a Roma del comte i de Cesari de Montserrat i Ató de Vic, acompanyats per Gerbert, a final del s. X. Però l'assassinat d'Ató, al retorn de Roma, ho frustrà i no s'aconseguí fins al 1091, privant així Narbona de tot dret sobre els afers catalans. L'autor ha analitzat i aprofitat per al seu treball la "Vita Sancti Theodardi", que narra la secessió d'Esclua i d'Ermemir i que creu que conté un dossier narbonès destinat a la cort pontificia els anys 1091-1096 per tal d'evitar la secessió catalana.

Adam J. Kosto, a *Oliba, Peacemaker*, revisa l'activitat d'Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic (c. 971-1046), com a pacificador, missió que podia portar a terme tant pels seus càrrecs eclesiàstics com pel fet d'ésser fill d'Oliba Cabreta, comte de Cerdanya i de Besalú, comte ell mateix fins al 1002. Investiga aquesta activitat pacificadora a la guerra civil entre el comte Ramon Berenguer I i la família vescomtal de Barcelona i a altres conflictes entre membres de les famílies comtals, i als tribunals judicials. Destaca la seva participació en els concilis, alguns dels quals promogueren les primeres lleis pacificadores, com el de Tuluges de 1027 i dos de Vic (1030 i 1033).

Josep Camprubí Sensada, a *La indivisibilitat del bloc comtal cerdanoberguedà en època d'Oliba (Cabreta) i dels seus fills (finals del segle X inici de l'XI)*, aporta proves per a demostrar aquesta indivisibilitat i no creu que Oliba rebés el Berguedà quan el seu pare es retirà a Montecassino el 988 i repartí els comtats als seus fills, com s'ha dit, bé que admet que potser el tingués en feu per un temps determinat; en tot cas és cert que residí generalment en aquesta comarca, on tenia les possessions personals, i on ajudà la seva mare, la comtessa Ermengarda, a administrar els seus afers. Creu que, a la mort de la comtessa es veié obligat a entrar en religió, com el seu germà petit Berenguer perquè no tenia comtat propi com els seus germans grans Guifré i Bernat. Comenta també la divisió de Cerdanya i Berguedà per part del comte Guifré a favor dels seus fills i també en aquest cas indica que no fou una divisió real perquè hi havia una clàusula a la donació que preveia la devolució del territori al comte de Cerdanya al cap de dotze anys.

Francesc Rodríguez Bernal, a *Els vescomtes d'Osona. Dades familiars i gènesi patrimonial d'un llinatge nobiliari pels volts de l'any 1000* assenyalava el vescomte Ramon i el seu germà Arnulf, bisbe de Vic, com els iniciadors del gran domini feudal de la família que, a finals del segle XI, incloïa una trentena de castells arreu de Catalunya, amb forta presència al nord de Vic. La família, especialment el vescomte Bermond, enfortí els lligams amb el casal comtal de Barcelona, en concret amb la comtessa Ermessenda, realitzà matrimonis estratègics per a consolidar el seu patrimoni i concentrà l'herència en mans del primogènit, mentre que ajudava un altre fill a arribar a un bisbat. Assenyalava que, al llarg de tres generacions entre 992 i 1099, el vescomte d'Osona-Cardona tingué sempre un germà bisbe a alguna seu catalana, a Vic, a Urgell o a Barcelona. Inclou una llista de les propietats dels vescomtes d'Osona entre 990 i 1040. És un estudi que aporta documentació nova.

Teresa Vinyoles i Vidal, a *Ermessenda, Guinedilda... les dones de l'any mil*, comenta les activitats més relacionades amb les dones de la comtessa Ermessenda de Carcassona, esposa, mare i àvia dels comtes de Barcelona; de la benefactora de l'Església, destaca la fundació del monestir femení de Sant Daniel; de la seva intervenció en l'administració de la justícia, destaca el cas d'una tal Madrona, camperola del Pla de Barcelona, que havia estat desposseïda dels seus drets pel seu germà mentre era captiva a Còrdova i que, amb els jutges del tribunal que presidia, féu indemnitzar. Recordava que a l'entorn de l'any mil la llei visigoda donava més protagonisme a la dona del que tingué uns anys després (la desena part dels béns del marit eren

de la muller i, per costum, la dona vídua era usufructuària dels béns del marit). La comtessa era una defensora de la llei gòtica, que al·legà per rebutjar solucionar un plet amb el comte d'Empúries amb un duel judicial. Comenta també una de les confirmacions de la tasca repobladora portada a terme a iniciativa de particulars amb el mètode de l'aprisió, on la primera concessionària és una dona, Guinedilda, que amb els seus fills i dues parelles més havien aprisionat el territori de Cervera i hi havien alçat un castell per protegir-se contra els sarraïns.

Pere Benito i Monclús, a *Fams atroces a la Catalunya de l'any mil*, per tal d'aclarir si a Catalunya hi hagué en aquesta època situacions generals de fretura d'aliments bàsics per a la subsistència, analitza les vendes i empenyoraments d'alous, algunes de les quals ofereixen indicis objectius d'haver-se efectuat en un context de carestia; la concentració d'aquesta mena de documents en un període curt de temps permet parlar de situació de carestia, tot i que els venedors pertanyien a la franja més benestant de la pagesia, perquè tenien terres pròpies; també algunes institucions religioses hagueren d'acudir a les vendes patrimonials per tal d'assegurar les vitalles per als monjos i familiars laics del monestir; en casos de començament del s. XI es menciona explícitament que la venda es fa per necessitat de la fam i es cerca d'obtenir préstecs de cereal. Entre els anys 976 i 1100 ha definit tretze període de carestia que afectaren els comtats catalans i que presenta en un quadre. Les causes d'aquestes fams, a part de les climàtiques, serien des de situacions de guerra a la dedicació de moltes terres al conreu especulatiu de vinya, destinat al comerç, que feia dependre l'abastament de blat dels centres productors de les taifes islàmiques de Lleida i València, que en alguns moments quedà tallat. Les fams haurien induït els propietaris a dedicar més terres al blat i així s'hauria trobat un nou equilibri entre la població i la producció de cereal, cosa que allunyà progressivament l'espectre de la fam al llarg del segle XII. És un treball innovador i de gran interès.

Alfred Mauri i Maria Soler, a *Les conquestes baixes del Llobregat i l'Anoia a la fi del Ir mil·leni* estudien la configuració del paisatge i l'estructura del territori d'aquesta àrea, de 685 km², a través de dades documentals, recerca arqueològica i informació geogràfica. Segons els autors, el riu Llobregat no fou un espai fronterer estructurat i organitzat i el territori que s'estenia al seu vessant occidental mai romangué totalment deshabitat. Creuen que les construccions defensives eren destinades a defensar el pla de Barcelona i el Vallès, cosa que no em sembla contradictòria amb la tesi d'una frontera al Llobregat, que rebutgen. Des de mitjan s. X el territori s'anà ocupant i s'hi construïren 18 castells i 23 torres fortificades. La població s'agrupà en l'espai més immediat al castell, segons els autors, per la pressió creixent dels sectors dominants sobre la població, més que per una estratègia de protecció, afirmació que en aquest lloc i en aquests anys sembla força gratuïta; durant el s. XI la població s'incrementà i s'organitzà la xarxa de parròquies. Sembla que la contribució és un esbós d'un treball futur més exhaustiu i que esperem sigui més convincent i tingui aparell crític complet. Inclouen mapes.

Xavier Soldevila i Temporal, a *La plana del Baix Ter fa mil anys: ocupació i organització del territori*, descriu com era la plana al·luvial del Baix Ter en temps de Gerbert, territori que formava part del comtat d'Empúries. El medi natural era dominat per espais humits i boscosos, alguns dels quals foren reconvertis en espais d'aprofitament humà. Els comtes de Barcelona tenien drets sobre l'extracció de coral i la pesca entre Pals i Vall-llòbrega; hi ha menció d'emprius de glans i de pastura, bé que la principal dedicació dels habitants era l'agricultura, amb conreus dominants de cereal i vinya; hi havia molins i moviment comercial cap a alguns mercats. La població s'organitzava, abans de l'any mil, en "villae", "villares" o "villulae", dels quals ofereix un llistat, amb referències datades i les fonts; també hi ha alguns esments de "cellullae" i "domus". Des d'una mica abans de l'any mil apareixen ja mencions de

parròquies, la demarcació que acabarà triomfant, procés que l'autor intenta seguir. La feudalització de la societat es fa patent amb l'aparició de castells i en la de sagreres, al voltant de les esglésies, on la gent es refugiava per tal de protegir-se contra la violència. L'autor presenta llistats de les parròquies i dels castells i una relació de nuclis habitats entre els segles XII i XIV que permet veure llur origen en un castell o una sagrera, amb predomini d'aquest darrer origen, cosa que li permet afirmar que hi hagué més un procés d'"ensagrerament" que d'"encastellament". Aquesta interessant comunicació es basa en fonts documentals inèdites i publicades de les institucions eclesials que tenien béns en la comarca, la mitra i el capítol de Girona i el monestir de Sta. Maria d'Amer.

La segona secció del congrés estigué dedicada als testimonis materials entorn de l'any mil, al voltant de dues ponències, una dedicada a l'art i l'altra a l'arqueologia. La d'art fou confiada a Xavier Barral i Altet que, a *L'art monumental a Catalunya entorn de l'any mil. Una mirada cap a Roma*, recorda que a banda i banda de l'any mil, en el camp de l'arquitectura religiosa, es van donar dos estils successius, el preromànic i el romànic que, malgrat les diferències tècniques, es caracteritzaven per una gran continuïtat ideològica: el rebuig a l'Islam i la fidelitat romana. Assenyala també que durant molt de temps s'ha considerat que les novetats en el camp de l'arquitectura religiosa procedien dels ambients monàstics, mentre que afirma que és a les ciutats i a les catedrals on s'originaren. En el segle X, recorda, Barcelona era encara antiga; l'estructura urbana havia quedat establerta en època romana, de la qual continuaven les muralles, que s'integraren en un sistema defensiu amb castells urbans, i el fòrum, mentre que altres edificis es cristianitzaren, com les termes, però els centres de poder, el palau del comte i el del bisbe, ja no es situaren al fòrum sinó a banda i banda de la catedral, que havia esdevingut el centre de la ciutat. Una febre de construcció s'emparà de l'Occident, a mitjan segle XI, per renovar les esglésies, quan encara les construccions preromàniques anteriors es mantenien en bon estat, i s'hi introduí la volta de canó, per evitar els incendis de les antigues cobertes de fusta. L'abat Oliba participà en aquest neguit reconstructor a Cuixà i a Ripoll; afirma que, segons les darreres recerques, no hi ha influències mossàrabs en l'arquitectura catalana del s. X, sinó de l'arquitectura romana local. En els monuments d'aquesta època hi ha també la voluntat de reproduir la planta del monument més prestigiós del Cristianisme occidental, la basílica de Sant Pere de Roma.

Jordi Bolós, a *Paisatge, poblament i societat a Catalunya entorn de l'any 1000*, assenyala que les transformacions que hi hagué a la societat catalana entorn de l'any mil repercutiren en canvis en el paisatge i que sovint les velles demarcacions administratives de l'alta Edat Mitjana es desintegraren en termes més reduïts amb processos d'ensagrerament o d'encastellament, és a dir de concentració d'habitatges al voltant d'una església o al peu d'un castell, estructura que s'ha mantingut fins a època contemporània amb pocs canvis. Al mateix temps, diu, es produí un procés de dispersió de poblament i de creació de masos, primer en terres marginals i després, potser, en terres de poblament semidispers on hi havia hagut "vilars". Creu que també hi hagué canvis en els parcel·lars de les terres de cada poble, però al costat dels canvis assenyala també les pervivències, algunes de les quals poden remuntar a època prehistòrica, altres a època romana, com la centuriació. Pel que fa a les vies de comunicació, comenta l'existència de dues xarxes viàries, una d'origen romà, la de grans vies d'abast territorial ampli, mentre que hi havia una altra xarxa de vies locals que unien els pobles entre ells, algunes noves i altres antigues. Fa un estat de la qüestió del poblament i dels darrers treballs arqueològics sobre els castells, essencials en una terra de frontera amb l'Islam; en destaca la importància no solament a nivell català, ans també a nivell europeu; també exposa els resultats dels darrers treballs sobre les esglésies, les necròpolis, les fargues i els molins i fa

fins i tot un resum sobre els estudis fets sobre terres catalanes sota domini andalusí.

Les comunicacions d'aquesta secció són les següents: Immaculada Lorés i Otzet, a *Sant Pere de Rodes. Consideracions sobre la cronologia de l'església*, comenta la importància d'aquest monument, comparable només al de Sant Miquel de Cuixà, Tant la seva cronologia com l'adscripció a un corrent artístic han estat discutits molt de temps. Gràcies a les excavacions, se sap que el procés de construcció començà el segle IX, bé que l'estructura actual començà a edificar-se el segle X, bé que l'autora no creu que l'església fos acabada en el mateix segle, com s'ha dit recentment, perquè les seves característiques corresponen a les d'edificis del segle XI. La consagració de 1022 assenyalà no la finalització de l'església, sinó la represa de les obres, de les quals només la capçalera devia estar acabada, després d'una època difícil de depredació del patrimoni del monestir. Fa comparacions de l'escultura dels capitells amb els de l'àmbit occità, on hi ha similituds.

Carles Mancho, a *Les pintures del claustre inferior de Sant Pere de Rodes: la crucifixió*, comenta el gran interès de la troballa del claustre inferior de Sant Pere de Rodes, fa pocs anys, i especialment les pintures que hi foren descobertes, que estudia comparant-les amb altres de la mateixa època; com a resultat de l'estudi, proposa una datació no entorn a l'any mil, com s'havia dit, sinó a la segona meitat del segle XI.

Clara Arbués i Jaume Oliver, a *Vinyes que ja no hi són. Per una arqueologia agrària del domini feudal del treball pagès: les vinyes de Sorre i Montardit (el Pallars Sobirà) i Músser (la Cerdanya)*, estudien la introducció de la viticultura al Pallars i a la Cerdanya, en principi poc aptes per a aquest conreu, ja des del s. XI. Els autors no han trobat vinyes a Sorre fins al s. XIII, bé que a la mateixa vall n'hi ha del s. XI; les vinyes de Montardit i les de Músser són documentades en el s. XI; els autors les situen en el parcel·lari local, als marges en el primer cas i en el darrer i en lloc central en el segon. Els autors pensen que en el cas de Montardit la població i el parcel·lari foren organitzats de bell nou, vinyes incloses, a l'època feudal, basant-se en el nom romànic del lloc, mentre que als altres dos llocs, més antics, la vinya hauria estat una extensió del conreu en zones marginals en el s. XI. Documenten l'abandonament d'aquest conreu a partir del segle XVI i essencialment en el XVIII per dedicar la terra a cereal o a prats. Assenyalen la importància de la toponímia per a aquesta mena d'estudis.

Peter J. Reynolds i Christine E. Shaw, a *The third Harvest of the First Millennium A.D. in the Plana de Vic*, assenyalen que generalment s'accepta que l'agricultura del primer mil·lenni es basava en la producció de cereals, olives i raïm, per influència de les fonts clàssiques i de l'iconografia eclesialística medieval, però que els anàlisis de la paleocarpologia dibuixen una imatge més complexa de conreus i de productes d'alimentació dels pagesos. D'altra banda, la simulació de processos agrícoles segons pràctiques medievals mostren que la pèrdua parcial de les collites degué ésser força comuna.

Marta Sancho i Planas, a *Tecnologia i societat entorn de l'any mil en terres catalanes*, comenta quin era el nivell tecnològic de la societat catalana al final del primer mil·lenni i com es pot conèixer combinant fonts documentals, etnogràfiques, toponímiques i arqueològiques. Compara el desenvolupament tècnic de l'Edat Mitjana amb el de l'Antiguitat i analitza el coneixement de l'energia hidràulica i l'aplicació als molins i la proliferació d'establiments siderúrgics en aquesta època a Catalunya.

Núria Nolasco, a *Excavaciones arqueológicas en el yacimiento de Sant Martí de Tombetes (Pallars Jussà). Valoración de los primeros resultados*, comenta els elements conservats: part de la muralla, de més de 3 m. de gruix, necròpolis (espoliada en part), restes de l'església i d'habitatges. El lloc fou ocupat des d'època ibèrica fins a l'alta Edat Mitjana.

Francesc Busquets i Costa i Marta Fàbregas i Espadaler, a *L'arqueologia a Besalú*

(la Garrotxa) entorn de l'any mil: un estat de la qüestió, recorden que Besalú ha estat sempre un centre de comunicacions important i cap d'un comtat a l'alta Edat Mitjana. Les excavacions fetes recentment en el nucli urbà han mostrat ocupació des d'època prehistòrica, un centre urbà d'època romana i diferents elements de la vila entorn l'any mil: fortificacions, un camp de sitges i un petit taller de ferro. El patrimoni monumental conegut és el del segle XII, però els autors afirmen que el subsòl és molt ric en restes.

Francesc Bau i Francesc Masdeu, a *L'evolució urbanística d'un poblat de l'any mil. Aixecament topogràfic de l'Esquerda (Roda de Ter, Osona)*, informa de l'aixecament topogràfic del jaciment amb tècniques informàtiques, centrat en el poblat medieval que va créixer des de l'any 927 al voltant de l'església de Sant Pere de Roda. Precedeix una introducció històrica.

G. Font, J.M. Llorens, J. Mateu, S. Pujadas, J.M. Rueda i J. Tura, a *El castell de Montsoriu a l'entorn de l'any mil*, descriuen les restes del castell, que en el s. IX-X formà part de la línia defensiva dels castells de la Tordera, fou la seu dels vescomtes de Girona, que entroncaren amb la casa de Cabrera i que des de llavors passaren a cognominar-se vescomtes de Cabrera. Era un castell roquer, que dominava vies de comunicació importants, com la via Francisca. Els Cabrera hi féren grans reformes des del s. XIII i el convertiren en un castell palau.

G. Font, M. Mataró, J. Mateu, S. Pujadas, J.M. Rueda i J. Tura, a *Torre de la Móra, una fortificació altmedieval en els primers contraforts del Montseny*, descriuen les restes d'aquesta torre, situada en una important zona de pas, per on passava la via Augusta; fou edificada abans que el castell de Montsoriu, de fet una part del basament és d'època romana i hi ha restes dels segles VIII-X. Es destruï en un incendi, potser algun fet bèl·lic, en el s. X. En el lloc hi havia hagut un poblat ibèric.

Albert López Mullor i Mateu Riera Rullan, a *L'ocupació medieval al Turó del Montgròs (el Brull, Osona). Evidències de la campanya d'excavació de 1998*, comenten l'ocupació d'aquest lloc —conegut per la seva imponent muralla ibèrica del s. IV aC— durant l'època medieval fins a la fi del segle XIV. No solament es reutilitzà part de la fortificació ibèrica sinó que s'hi bastiren elements de nova planta.

Jordi Roig i Buixó, Joan Manuel Coll i Riera, Josep Anton Molina i Vallmitjana, a *Església i poblament al Vallès entorn de l'any mil: resultats arqueològics*, comenten les excavacions fetes als conjunts eclesiaístics de St. Menna, St. Esteve de Castellar Vell, St. Julià d'Altura i St. Salvador de Polinyà. Algunes d'aquestes esglésies, com la St. Menna a Sentmenat, malgrat diverses reconstruccions, data de l'antiguitat tardana, com també St. Pau de Riusec i St. Nicolau d'Arraona de Sabadell, Sta. Maria l'Antiga, de Santiga i St. Pere i St. Fermí de Rellinars, de Terrassa, totes de marcat caràcter funerari. St. Esteve de Castellar Vell, St. Julià d'Altura i St. Salvador de Polinyà són de l'alta Edat Mitjana, amb absis de planta quadrada i cementiri de tombes en fossa antropomorfa al voltant. A dins tenien sitges per emmagatzemar gra. Comenten finalment les transformacions d'algunes "vil·lae" durant el baix imperi i algun assentament de l'alta Edat mitjana.

Jordi Roig i Buixó, Joan Manuel Coll i Riera, a *Consideracions entorn de la ceràmica de cuina al Vallès: de l'antiguitat tardana a la fi de l'any mil*, comenten el procés de transformació de l'artesanat i la producció ceràmica, associat a la ruptura del comerç de ceràmica de filiació romana durant l'antiguitat tardana i a la regionalització i simplificació de les produccions al final del s. XI. Fan una proposta d'evolució tipològica, acompanyada de dibuixos.

Julia Beltrán de Heredia Bercero, Emili Revilla i Cubero, a *La ceràmica grisa amb decoració impresa a Barcelona*, estudien el conjunt de ceràmiques trobades en unes excavacions

"Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002).- ISSN 0066-5061.

al subsòl del Museu d'Història de Barcelona, que correspon a l'any mil, i les comparen amb les trobades a altres llocs de Barcelona. La descripció és acompanyada de dibuixos; els autors creuen que les ceràmiques són hereves de les produccions carolíngies.

La tercera secció del Congrés fou dedicada a les llengües entorn de l'any mil: coexistència i evolució. Compta amb dues ponències. A la primera, Joan Bastardas, conegut especialista del llatí i del català medievals, exposa a *El català vers l'any 1000* alguns trets característics del català de la segona meitat del s. X i conclou que "si bé el català i els parlars occitans pertanyen a la mateixa república lingüística, ja llavors les discrepàncies eren ben notables". El concili de Tours de 813 ja havia mostrat que a la Gàl·lia del nord hi havia consciència que el llatí i la llengua comú s'havien diferenciat tant que calia explicar la doctrina en aquesta llengua perquè la gent l'entengués. Es podria suposar que el que és vàlid per al francès antic potser no ho és a altres llengües de l'occident llatí, perquè el sínode d'Arle de 813 no digué res de predicar en romanç, però segons el Prof. Bastardas no se'n pot deduir que es prediqués en llatí, sinó el contrari. Fa un repàs de les mencions de diferències lingüístiques entre regions de l'Occident llatí i es demana si hi havia facilitat d'intercomunicació entre catalans i alvernesos, com Gerbert o com Ledgarda de Roergue, la muller que el comte Borrell anà a cercar a Rodés; la resposta és que no n'hi podia haver perquè una gran part del lèxic era comú i, malgrat les diferències, de les quals dona exemples, encara no s'havia conclòs l'evolució que provocà una diversificació més pregona entre els parlars occitans i els catalans, que també comenta. Presenta textos, principalment convenis feudals i juraments, part en llatí, part en català i textos llatins, que comenta.

Josep Moran i Ocerinjauregui, com a persona que ja ha publicat un repertori d'antroponímia catalana antiga, juntament amb Jordi Bolós, era la persona adequada per a la ponència sobre *L'antroponímia catalana l'any mil*. Exposa que, malgrat que el sistema onomàstic romà es basava en els *tria nomina*, en el Baix Imperi es tendí a la simplificació, especialment entre les classes populars indígenes, tendència accentuada pel Cristianisme, que potencià el nom personal. Al Baix Imperi i a l'alta Edat Mitjana, doncs, la denominació personal es basà en un nom únic per a cada persona, però cap a l'any mil començà a transformar-se progressivament en un sistema de doble nom, el nom personal, imposat en el baptisme, generalment extret del santoral cristià, i un cognom de caràcter familiar. Afirmar que en l'alta Edat Mitjana predominaven els noms gòtics, a causa del prestigi social de la noblesa gòtica dominant, però que amb el domini carolíngi començaren a difondre's els noms francs, de manera que, en el s. X, el repertori de noms gòtics ja s'havia empobrit; es mantingueren alguns noms llatins i noms d'influència cristiana. Els cognoms, diu, apareixen en el segle XI; solien ésser de caràcter patronímic o toponímic, bé que aviat s'usaren els que indicaven ofici o professió, que s'incrementaren durant la Baixa Edat Mitjana.

Entre les comunicacions d'aquesta secció figuren: Claudi Balaguer i Solbes, a *L'occitan a l'entorn de l'an mila*, que remarca que els testimonis de l'escriptura occitana són escassos al voltant de l'any mil. Tret d'alguns textos, entre els quals destaquen els de "Boeci" i de la "Cançó de Santa Fe", només hi ha algunes cartes, especialment llenguadocianes, que mostren l'estat de la llengua en aquell temps, però són només algunes frases o mots enmig del llatí. Estudia les característiques lingüístiques d'aquestes fonts.

Domenge Bidot-Germà, a *L'abotida de las mudanças lingüísticas en Gàllia meridionala a l'entorn de l'an mila*, assenyala que la diferenciació entre *Francia* i *Aquitania* des del s. V devia tenir un sentit lingüístic perquè les parles llatines dels gals devien presentar ja diferències. Recordar que els primers testimonis escrits en occità són de mitjan segle X, però que en els documents de l'any mil s'hi troben traces de la llengua occitana que despunten:

"Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002).- ISSN 0066-5061.

topònims i patronímics, termes tècnics, especialment agrícoles, i frases senceres, que estudia.

Joan Eusebi García Biosca, a *Gent que davallà de la muntanya. Fronteres interculturals a l'Alta Edat Mitjana*, presenta una estranya teoria que associa l'origen del topònim Benavarri i altres amb la base *nabar(r)*, abundants a la Ribagorça, amb la existència hipotètica d'una família d'origen vasc, islamitzada, anomenada Banu Nabarriyy, que de fet no documenta. Hi implica uns sarraïns de cognom Navarro que apareixen a Lleida en els segles XIV i XV i que no tenen res de misteriós, ja que els sarraïns de Navarra emigraven cap a Catalunya o hi passaven per fer viatges a la Meca o per emigrar a països islàmics a la Baixa Edat Mitjana, com ja he mostrat a molts treballs.

La quarta secció del congrés fou dedicada a l'ensenyament fa mil anys. Conté dues ponències una de les quals confiada a Thomas N. Bisson, *L'aprenentatge dels savis a Europa pels volts de l'any mil: les lliçons de Gerbert, Abbo i Fulbert*. Compara l'experiència de Gerbert amb les d'Abbo de Fleury (†1004) i Fulbert de Chartres (†1028). Gerbert acudí a Vic a perfeccionar els seus coneixements sota la tutela del bisbe Ató. Probablement estudià pel seu compte, llegint, ja que el bisbe es trobava ocupat en l'intent de convertir Vic en seu metropolitana i probablement usà les riques biblioteques de Ripoll i Girona. Sembla que la seva formació a Catalunya girà entorn de les ciències, especialment de les matemàtiques. També lligà amistat amb savis del país, com Miró Bonfill o Llobet de Barcelona, als quals més endavant demanà llibres. Després del seu viatge a Roma en companyia d'Ató ja no tornà i preferí anar a Reims per tal d'estudiar lògica, on ben aviat passà de deixeble a professor. Richer, que en fou alumne, pondera molt el seu ensenyament. És possible que Abbo de Fleury hagués conegut Gerbert i que Fulbert n'hagués estat deixeble, però no n'hi ha notícies. Abbo estudià a Fleury, a París i a Reims. El seu deixeble Aimoin informà sobre el seu ensenyament, que es féu famós, a la *Vita* del seu mestre. S'ignora quina fou la formació de Fulbert, que pels seus coneixements i potser també ensenyament, fou elegit bisbe de Chartres. Els seus estudiants el recordaren després amb entusiasme i afecte, especialment per les seves converses amb ells. Conclou que l'ensenyament no era encara acadèmic, la relació entre estudiant i mestre prenia formes de dependència personal i que tots tres mestres concebien els vells estudis com un tot indissoluble.

Ramon Ordeig i Mata és l'autor de l'altra ponència: *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac*. Recorda que la informació dels estudis de Gerbert a Catalunya procedeix dels annals redactats a Reims pel seu deixeble Richer, o Riquer, que comprenen el període 888-995 i que foren escrits mentre Gerbert era arquebisbe de Reims, entre 991 i 998. Richer, que podia estar ben informat, afirma que la instrucció de Gerbert fou confiada al bisbe Ató pel comte Borrell, que a prec de l'abat d'Orlhac, se l'havia endut al seu país; al costat del bisbe Ató, aprengué les matemàtiques i també amb ell anà a Roma, on es quedà per indicació del papa. Repassa altres fonts medievals, que no aporten res de nou i comenta les que, a la fi del s. XI, difongueren la llegenda negra que els coneixements científics de Gerbert eren pràctiques de màgia o de nigromància. La historiografia del segle XVI no dubtà del mestratge d'Ató envers Gerbert, mentre que a mitjan segle XIX hom començà a dubtar-ne a Alemanya per desconeixement de la figura d'Ató i de la seva cultura o bé perquè la manca d'obres científiques a la biblioteca de la catedral de Vic féu suposar que havia estudiat a Ripoll, que la tenia més rica. L'autor ha descobert que Ató havia estat arxiprest i ardiaca de la catedral de Girona en temps del bisbe Gotmar, famós per les relacions culturals que havia mantingut amb la cort califal de Còrdova, on havia anat com a ambaixador l'any 940, acompanyant l'ambaixador califal Abu Yusuf Hasday b. Ishaq, metge jueu i aficionat a l'astronomia, que J. Samsó ha proposat identificar amb el savi Josep, del qual Gerbert demanà un llibre. L'autor contextualitza el viatge

*Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002).- ISSN 0066-5061.

del comte Borrell a Alvèrnia i la vinculació d'Ató amb el comte Borrell. Com que l'escola catedralícia de Vic no existia encara, l'estudi de Gerbert es realitzà al costat d'un savi, Ató, com era freqüent en aquella època i segurament l'acompanyà en les visites a les esglésies i als monestirs o a la cort comtal formant part de la comitiva episcopal. A la biblioteca catedralícia de Vic només hi havia, llavors, llibres per al culte, però els canonges tenien biblioteques privades importants. No se sap res de la d'Ató, potser perquè a causa del seu assassinat a la tornada de Roma no féu testament (971); a causa de la seva mort, Gerbert ja no tornà a Catalunya, malgrat el pacte fet pel papa, amb el comte i el bisbe, amb els quals havia anat a Roma, i passà a Reims a aprendre lògica. El saber après a Catalunya contribuí decisivament a la promoció de Gerbert.

Les comunicacions d'aquesta secció son: Josep M. Masnou, *L'escola de la catedral de Vic al segle XI*, que descriu l'organització d'aquesta escola, regida pel cabiscol. Destaca l'activitat del seu "scriptorium" i la figura d'Ermemir Quintilià. Documenta també la presència de gramàtics, un d'ells de Llombardia, i la influència de l'escola en altres centres catalans. Es tracta d'un treball molt documentat.

La comunicació d'Emília Tarracó no fou finalment publicada; volia recordar la tesi de llicenciatura a la universitat gregoriana del seu germà Jaume sobre la formació cultural de Gerbert a Catalunya.

Pere Solà i Gussinyer, *La presentació de continguts històricoeducatius de mil anys estant*, es planteja "l'interès cultural de la presentació en format didàctic (entenedor, paible, sistemàtic, suggerent...) de continguts històricoeducatius de la nostra història antiga i altomedieval".

La cinquena secció del congrés fou dedicada a la ciència i la cultura: cristians, jueus i musulmans a la fi del Ir mil·leni. Consta de quatre ponències. Antoni Pladevall i Font, a *Entorn de l'estada de Gerbert a Catalunya (967-970). L'existència de biblioteques privades perdudes*, comenta que Ató formava part, amb el bisbe Miró Bonfill de Girona i l'ardiaca Seniofred Llobet de Barcelona, d'un grup d'intel·lectuals catalans interessats en l'estudi de les ciències, que reuniren petites biblioteques privades, especialitzades en temes científics i avui desaparegudes perquè no passaren a formar part de les biblioteques catedralícies. Fou aquest el grup amb el qual contactà Gerbert. Pladevall suggereix que és possible que Ató acompanyés el bisbe Gotmar en el viatge a Còrdova i que allà hagués adquirit els llibres de matemàtiques i ciències, que dominava tan bé l'any 967, quan li fou confiada la instrucció de Gerbert. Comenta les cartes de Gerbert a Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona, en la qual li demanava un llibre del savi Josep sobre la divisió dels números, i a Seniofred Llobet, que també tenia per objecte demanar un llibre sobre astrologia que aquest havia traduït, ja que Llobet coneixia la cultura i la llengua àrabs.

Anscari M. Mundó, a *Entorn de l'astrolabi de Gerbert*, afirma que l'anàlisi paleogràfica de les inscripcions gravades a l'astrolabi carolingi de la col·lecció Destombes de l'Institut du Monde Arabe de París, el més antic en llatí, permet confirmar amb certesa que fou fabricat a Catalunya entre el tercer i el darrer quart del segle X. L'autor descriu l'astrolabi, d'aram, amb tres peces originàries, la base i dos timpans mòbils, mentre que la quarta peça, l'aranya, és posterior, de cap al 1200, perquè l'originària es degué perdre. Assenyala que tradueix de l'àrab el nom dels mesos i el dels signes de les constel·lacions zodiacals, mentre que les xifres lletres àrabiques foren transliterades a la forma de les lletres llatines corresponents i no al sistema numèric romà. La inscripció més important és la latitud gravada en un dels timpans 41°30' ROMA ET FRANCIA, que és la de l'àrea del comtat de Barcelona, Roma és Rum, el nom que els àrabs del s. X donaven als cristians del nord-est, mentre que França és al-Franja

"Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002).- ISSN 0066-5061.

o Ifranja, el territori del "rei dels barcelonins". Les denominacions dels mesos presenten formes pròpies de l'evolució del català. L'època de confecció de l'astrolabi, entre 960 i 1000, correspon al període actiu de Seniofred Llobet, que hi podria estar relacionat. Dins del terreny de les hipòtesis és possible que el destinatari de l'astrolabi fos Gerbert, atesa la relació que hi havia entre ell i Llobet.

Julio Samsó, a *Maslama al-Majriti y la tabla de estrellas en el tratado 'De mensura Astrolabii'*, assenyalava que l'anàlisi dels primers textos astronòmics llatins, redactats a Catalunya a finals del s. X o principis del XI, de clara influència àrab, no ha permès establir, en la majoria dels casos, quines foren les fonts utilitzades pels autors. Comenta els estudis de Millàs i més recentment de Kunitzsch sobre aquesta qüestió i procura demostrar una relació directa entre la taula d'estrelles esmentada i una altra taula elaborada per Maslama de Madrid sobre la base d'observacions realitzades per aquest astrònom l'any 978 i la versemblança de la dependència l'una de l'altra, per la qual cosa creu que la compilació "De mensura astrolabii" ha d'ésser posterior a 978.

La ponència de David Romano, recentment desaparegut, és molt breu. A *Notes sobre l'activitat dels jueus a Catalunya l'any mil* afirma que les poques dades documentals sobre els jueus a Catalunya entorn de l'any mil no permeten percebre gaire quines eren les seves activitats. Se sap que hi havia grups urbans, dedicats al préstec i a l'artesanat i que alguns dels que vivien a Barcelona moriren en l'algarada d'Almansor. Alguns jueus actuaren d'ambaixadors entre els comtats catalans i Còrdova mentre que altres es dedicaren a la traducció de llibres científics, bé que aquesta és una qüestió que cal estudiar.

Les comunicacions d'aquesta secció són les següents: M. Isabel Miró Montsolí, *Els jueus i l'ensenyament de les primeres lletres*, que presenta una síntesi de com era aquest ensenyament de les escoles elementals per a nens.

Josep Closa Farrés, a *Entorn les poesies llatines de Gerbert d'Orlhac*, assenyalava que les breus composicions llatines de Gerbert són testimoni de la tradició poètica de França i d'Itàlia al tombant del primer mil·lenni. Els poemes més llargs són el dedicat a Boeci i un altre dedicat a l'emperador Otó III. Les fonts més recordades són Virgili, Horaci, Boeci o el "Panegyrici Latini". Destaca que Gerbert seguí la "Retòrica" d'Aristòtil en la seva composició poètica.

La comunicació de Jean Cassinet no pogué ésser publicada a causa de la seva defunció. N'és publicat el resum. Havia de versar sobre *Gerbert et l'introduction de la numeration décimale arabo-indienne en Occident chrétien: le 'Liber Abaci'*.

La sisena i darrera secció del congrés és la dedicada al monaquisme i el papat l'any mil. Les ponències són dues: Manuel Riu, a *Els monestirs catalans entorn de l'any mil*, examina la transformació del monaquisme got, a causa de la irrupció del monacat benedictí, propiciat per la monarquia carolíngia a través dels comtes; des del s. IX sorgiren petites comunitats monàstiques noves, que a mitjan segle començaren a obtenir privilegis d'immunitat, que les lliurava de la ingerència de funcionaris civils; a partir del s. X, també aconseguiren privilegis d'exempció, que les vinculava directament a Roma. L'autor indica que entre els s. IX i X els monestirs fundats superaven els 120, alguns aconseguiren d'arrelar i prosperar com Eixalada o Cuixà o com St. Martí del Canigó després, tots sota influència benedictina (el títol diu per error bizantina). Hi hagué encara altres influències foranes amb la implantació de canòniques aquisgranenses i agustinianes, alguna sotmesa a la de St. Ruf d'Avinyó, i a través de la supeditació d'alguns monestirs a altres de nordpirinencs, com els de St. Víctor de Marsella o Sant Ponç de Tomeres. L'autor s'ocupa també de la formació i administració dels patrimonis monàstics i de la cultura en aquests centres, força precària en general, llevat de

Ripoll, Sant Cugat o St. Serni de Tavèrnoles. Assenyala l'extraordinària quantitat de documentació conservada, un cas únic a Europa. És una síntesi interessant amb aportacions documentals noves.

Miquel dels Sants Gros i Oliver, a *La vila de Vic i el monestir de Ripoll en els anys 967-970*, descriu com era la vila de Vic en els anys 967-970, quan Gerbert féu la seva estada a terres catalanes. Tenia llavors uns noranta anys d'existència, des que el comte Guifré el Pilós l'havia organitzada, i la configuració urbana era encara poc definida, amb cases baixes enmig de petites parcel·les de terra, que devia contrastar, a la part alta, amb les restes de l'antiga ciutat romana d'Ausona, on el temple romà havia estat transformat en castell; la catedral havia estat construïda al nou "vicus" i sembla que refeta pel bisbe Ató. La comunitat canonical havia començat a organitzar-se llavors, havia iniciat una escola elemental i tenia també un escriptori i una incipient biblioteca, però afirma l'autor que Gerbert no hi podia pas trobar encara el que cercava. Només el bisbe Ató, personalment, es trobava en condicions de fer-ho. L'autor també descriu com era el monestir de Ripoll, creat pel mateix comte Guifré i per tant recent encara, però tot i tenir una biblioteca millor que la de Vic, no tenia encara l'esplendor que adquirí més tard, a la primera meitat del s. XI, amb l'abat Oliba.

Les comunicacions d'aquesta darrera secció són les següents: Pilar Sendra i Beltran, a *Formació del primer patrimoni de la Canònica de Sant Tomàs de Riudeperes (Osona) al llarg del segle XI*, comenta els inicis d'aquesta canònica, dins la reforma agustiniana, la fundació i la dotació, quines foren les famílies benefactores, i també la vinculació a la canònica de Sta. Maria de Lledó. Adjunta registres de documents del s. XI.

Jordi Garsaball i Rivasés, *La canònica abans de la canònica. El paper dels canonges de la Seu d'Urgell fins a la institució del capítol el 1010*, descriu la formació del domini del capítol catedralici de la Seu d'Urgell des dels seus inicis fins al 1010, data en la qual fou separada la mensa canonical de l'episcopal i per tant la institució esdevingué autònoma. Conté apèndixs amb mencions documentals dels canonges i dels sagristans.

Luis García-Guijarro Ramos, a *Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI*, afirma que l'atomització tradicional de la vida monàstica benedictina seguí un camí d'aglutinació, a partir del s. X, a causa de l'eclosió de Cluny, visible en la congregació dirigida per l'abat Garí de Cuixà. En canvi, veu en l'actuació de l'abat Oliba, que demanà a Roma, l'any 1011, butlles per a diferents monestirs catalans, una línia política comtal de desvincular els cenobis rellevants de vincles perturbadors amb diòcesis properes, ancorant-los a una referència llunyana, Roma, més que la construcció d'una integració monàstica autònoma d'influència cluniacena.

Alfonso Vidal Taboada, a *Notas para un estudio iconográfico: los ciclos de los profetas Daniel y Jonás y la portada de Ripoll*, remarca que molts estudis han evidenciat les estretes relacions existents entre els relleus escultòrics i els models iconogràfics de les il·lustracions de les bíblies catalanes de Rodes i Ripoll, del s. XI i estudia la tradició representativa de certs models, el dels cicles de Daniel i Jonàs, que denota molts contactes i la circulació de fonts manuscrites.

Conxa Peix i Ginabreda, a *Santa Maria de Ripoll: l'acta de consagració de l'any 977 i el problema dels 'títuli'. Aproximació a una nova lectura arquitectònica*, analitza el significat d'aquest terme, emprat a l'acta de consagració de 977, que generalment s'ha identificat amb 'altar' o millor amb 'altar situat dins un absis lateral'. L'autora creu que el terme correspon a 'fundació privada', situació que és la de les quatre advocacions esmentades a l'acta: St. Salvador, St. Miquel, St. Ponç i Sta. Creu. A causa de les funcions específiques que tenien cadascun dels 'títuli', no creu que es trobessin localitzats a la capçalera de l'església, com a

absis laterals, sinó que devien ésser espais autònoms, diferents de l'església de Santa Maria.

Tünde Mikes Jani, a *Entre Orient i Occident. El paper del cristianisme en la fundació de l'estat hongarès*, assenyalava que, entre 971 i 1038, l'Hongria pagana esdevingué un país cristià, organitzat territorialment en comtats i en bisbats, que reberen missioners occidentals. La coronació del rei Esteve, sota el pontificat del papa Silvestre II, que li va enviar la corona, és un dels esdeveniments més simbòlics.

Walter Brandmüller, a "Sivester II. Römischer Primat an der Schwelle zum 2. Jahrtausend", assenyalava que el pontificat de Gerbert, papa Silvestre II, ha estat poc estudiat, però que la publicació de les "Regesta Imperii" ofereix importants vies d'investigació. En primer lloc destaca un canvi de política respecte al papa Joan XV, en segon lloc, l'especial relació entre el papa i el jove emperador Otó III, units per desitjos de reforma, l'un a l'Imperi, l'altre a l'Església, que els portà a presidir conjuntament concilis eclesiàstics; en tercer lloc, tracta de la intervenció de Silvestre en les qüestions d'Hongria i Polònia i finalment de les estructures originades per l'exercici del poder per part de Silvestre, tot subratllant la importància de les seves cartes, llegats i sínodes.

Les aportacions del congrés són, doncs, moltes i variades i ha estat sens dubte una fita important per al coneixement d'aquesta època.

MARIA TERESA FERRER I MALLOL
Institució Milà i Fontanals, CSIC. Barcelona

Joaquín GÓMEZ-PANTOJA (ed.) *Los rebaños de Gerión. Pastores y trashumancia en Iberia antigua y medieval*, Madrid, Casa de Velázquez, Madrid, 2001. 348 pp.

Se reúnen en este libro once trabajos monográficos que abordan el análisis de aspectos concretos sobre el desarrollo de la ganadería trashumante en la Península Ibérica entre la Prehistoria y fines de la Edad Media, de los que son autores diversos especialistas que participaron en el seminario celebrado por la Casa de Velázquez en Madrid en enero de 1996. Estos once trabajos van precedidos de otro de carácter introductorio a cargo de Pedro García Martín, en el que se resumen y valoran sus principales aportaciones. Y abarcan un arco cronológico muy amplio, pues de ellos tres se centran en el período prehistórico, otros tres en la época romana, y cinco, por fin, en el período medieval.

Dos de los cinco trabajos dedicados al Medievo dedican su atención al período "premesteño", es decir anterior al siglo XIII, y ofrecen estudios de carácter monográfico de regiones muy concretas situadas al norte del Duero. En primer lugar Fernández Conde centra su análisis en Asturias, tomando como principal fuente de información las colecciones documentales de las instituciones eclesiásticas locales hasta mediados del siglo XI. Consta el gran peso específico que entonces tuvo la ganadería en la economía aldeana en esta región, hasta el punto de que los ganados se llegaron a utilizar como "moneda de cambio" en las transacciones comerciales, y da cuenta de la relevancia que alcanzaron los miembros del estamento eclesiástico como propietarios de ganado. Pero, sobre todo, dedica preferentemente su atención al análisis de la incidencia de la actividad ganadera en la organización del espacio aldeano y la conformación del paisaje agrario de la región en la temprana Edad Media, combinando el aprovechamiento de las noticias aportadas por la documentación con la observación del paisaje actual de determinadas comarcas en las que el autor considera que es reconocible todavía un paisaje medieval fosilizado. En este apartado presentan un especial

"Anuario de Estudios Medievales", 32/2 (2002).- ISSN 0066-5061.